

FAIR TRADE CENTER

rapport nr. 5

charterresor.

En rapport om resor till utvecklingsländer

innehåll.

4	Fakta om turism
5	Ekonomi
8	Arbete
11	Barnsexturism
12	Miljö
14	Demokrati
16	Kultur
17	Samarbete
18	Viktiga aktörer
19	Sammanfattning
20	Litteratur
20	Referenser
21	Adresser

Fair Trade Center, 1999
Text: Johanna Pivén
Rapporten är producerad med stöd
från Sida.

charterresor.

Turismen är idag världens största näring. Svenskarna gjorde närmare sex miljoner fritidsresor till utlandet under 1996, enligt tidningen Travel News. Allt fler utvecklingsländer ser turismen som ett alternativ till andra exportprodukter. Turismens påverkan är både positiv och negativ. Tyvärr är dagens turism långt ifrån hållbar från ett ekonomiskt, socialt eller ekologiskt perspektiv.

Den här rapporten riktar sig till intresserade resenärer, studenter, organisationer men även de som arbetar inom turismbranschen.

På olika håll i världen, både lokalt och internationellt, har initiativ tagits för att göra turismen mer rättvis och ekologiskt hållbar. Rapporten tar upp exempel på sådant arbete.

Reseföretagen kan bidra till en hållbar utveckling i turistländerna. Rapporten fokuserar därför på de stora researrangörerna i Sverige.

Resenären själv kan med hjälp av sina pengar skynda på researrangörerna att ta ett större ansvar och kan genom sitt beteende under resan gynna lokalbefolkningen. Rapporten presenterar en enkel checklista för den rättvisa resenären.

*Johanna Pivén, Fair Trade Center
Stockholm, 1999*

fakta om turism.

Av hela den globala ekonomiska aktiviteten står turismen för sex procent. Turismen sysselsätter mer än 200 miljoner människor, enligt World Tourism Organisation. Minst 425 miljoner människor semesterar utomlands varje år. En fjärdedel av utlandsresenärerna reser till utvecklingsländer. Under 1994 hade utlänterna gemensamt en inkomst på 95,5 miljarder dollar från resor. Det motsvarar nästan 10 procent av deras totala inkomster från export av varor och tjänster. Dessa inkomster är dock koncentrerade till vissa länder. Bland de tio länder som har störst turistinkomster, finner vi bl a Thailand, Indonesien och Filippinerna.

Ungefär 80 procent av alla turister reser med charterbolag. Uppskattningsvis dominerar 13 transnationella företag turistindustrin i världen. Sex är baserade i USA, fyra i Frankrike och en i vardera Australien, Storbritannien och Kanada, enligt Catholic Institute for International Relations.

Svenskarna förväntas öka konsumtionen av resande och turism med nio procent årligen till och med år 2005, enligt Världsturismrådet. Vissa delar av turismsektorn växer snabbare än andra och det är långdistansresor, specialresor och kryssningar.

Charterarrangörer i Sverige

Vingresegruppen - Ving, Always, Saga, Spies, Tjäreborg, Vagabond, Premiair

Vingresegruppen (Scandinavian Leisure Group) har 43% procent av den nordiska marknaden, omsätter 11 miljarder kronor och har 2 miljoner resenärer årligen. Inkluderat i Vingresegruppen är förutom Ving också företagen Always, Saga, Spies, Tjäreborg och Vagabond. Dessutom äger de flygbolaget Premiair som är det största charterflygbolaget i Norden, hotellkedjan Sunwing och kryssningsarrangören Suncruises. Vingresegruppen ägs i sin tur av det brittiska börsbolaget Airtours. Bolaget säger sig på kort tid ha blivit världens största charterbolag. De äger kedjor av resebutiker, researrangörer, flygbolag, kryssningsfartyg och hotell.

Fritidsresegruppen - Fritidsresor, Atlas Resor, Royal Tours, Sportresor, TEMA resor, Senior resor, Blue Scandinavia, Blue Village, Grand Cruises.

Fritidsresegruppen hade 30 procent av den nordiska marknaden 1997, omsättningen uppgick till 6,5 miljarder kronor och antalet resenärer var 1 287 000. I Fritidsresegruppen ingår förutom Fritidsresor/Star Tour, Atlas Resor, Royal Tours, Sportresor, TEMA resor, Senior resor samt hotellverksamhet i Spanien och Turkiet. Fritidsresegruppen ingår i brittiska Thomson Travel Group.

Svensk turism till utvecklingsländer

Än så länge är andelen charterresenärer från Sverige till utvecklingsländer liten i jämförelse med sydeuropeiska resmål. Samtidigt söker resenärerna i högre grad nya upplevelser under sina resor och därmed efterfrågas nya resmål. Charterkoncernerna introducerade hösten 1997 flera nya resmål i utvecklingsländer, bl a i Mexiko, Costa Rica, Nicaragua, Kuba, St Lucia, Barbados, Marocko, Seychellerna, Indien, Thailand och Malaysia.

Bild.

ekonomi.

Vissa utvecklingsländer har blivit ekonomiskt beroende av turismen och många länder är beredda att satsa på turismen som ett alternativ till andra exportvaror. Några extrema exempel är Barbuda och Antigua där inkomsterna från turismen står för 84 procent av dess utlandsinkomster.¹ Gambia är också beroende av turismen. 1994 stod turismen för 57 procent av utlandsinkomsterna. I och med politiska oroligheter drabbades landets turismindustri hårt, vilket också visar dessa länders ekonomiska känslighet.

Ett problem är att en alltför liten del av resenärens pengar kommer till och stannar i landet. Köper man en paketresa utgör flygresan ungefär 50 procent av kostnaderna och boendet för ungefär 25 procent. Bolagen äger resebyråer, flygbolag, hotellkedjor som erbjuder resenären allting. Det är en del av företagets strategi. För lokalbefolkningen blir det ett problem. Turismen påverkar dem socialt, ekonomiskt, kulturellt men huvuddelen av vinsterna tillfaller i första hand charterbolaget och i andra hand staten. Arbetstillfällena blir fler vilket är en av de viktigaste positiva effekterna av turismen. Därför är det också centralt att de anställda får en rimlig lön (se nästa avsnitt).

Det finns olika beräkningar av hur stor andel av turistinkomsterna som "läcker ut" ur landet igen. Flera olika bedömare uppskattar dock att mellan 20 och 40 procent av turistinkomsterna "läcker ut" igen (gäller några utvalda asiatiska länder). En annan uppskattning som gjordes av charterresor till Gambia visade att upp till 78 procent av beloppet lämnade landet om flygbolaget och hotellet var utlandsägt.²

Rättvist pris och långsiktiga kontrakt

Det går att anlita hotell, transportföretag och andra leverantörer med inhemska ägare, utan att sänka kraven vad gäller miljöarbete eller anställdas rättigheter. Rättvisemärkningen av kaffe och te innebär att producenten och leverantören har ett långsiktigt kontrakt för att möjliggöra en kvalitetsutveckling. Leverantören ska också få ett pris högre än världsmarknadspriset. Den summan går till en fond, vars tillgångar ska användas på ett sätt som bestäms gemensamt av de anställda och företagsledningen. På motsvarande sätt skulle researrangör och hotell kunna samarbeta, t.ex. vidareutbildning för personalen, förbättrat miljöarbete, en förbättrad arbetsmiljö, en förbättrad servicenivå när det gäller att informera de utländska gästerna om kulturella seder.

Enligt LÄS och RES affärsfilosofi reser deras resenärer med allmänna transportmedel, bor på enkla hotell och har inhemska reseledare. Äventyrsresor skriver i sin katalog att de gynnar lokala reseföretag, guider och chaufförer. De bor inte på stora hotellkedjor och försöker handla mat lokalt samt, om det är möjligt, undvika att köpa importerade produkter.

Stöd till en hållbar utveckling

De ekologiska och sociala kostnaderna är inte inräknade i priset resenären betalar. Försök att integrera dessa kostnader genom t ex skatter skulle kunna göras lokalt, nationellt och internationellt. Det är dock långt kvar innan det finns politiska och tekniska möjligheter att göra det fullt ut.

Som en symbolisk gest, och för ett visst ändamål en viktig insats, kan researrangörerna föra över pengar till åtgärder för en hållbar utveckling i området. Äventyrsresor tar ut en avgift för alla kataloger som går till Naturskyddsföreningens samarbete med miljörörelser i u-länder. Dessutom går 100 kr för varje betald resa till antingen VI:s trädplanteringsprojekt i Östafrika eller till att bygga och driva skolor i Ladakh i norra Indien (kanaliseras via Naturskyddsföreningen).

Fair Trade in Tourism - kampanj för resor till en mer rättvis värld.

Voluntary Service Overseas (VSO), en stor brittisk biståndsorganisation, har startat en kampanj för att även turismen ska bidra till att bekämpa fattigdomen. Organisationens tusentals volontärer i världens fattigaste länder har märkt av turismens såväl negativa som positiva effekter på samhällen. En charterresa med ett brittiskt flygplan, en utflykt med en brittisk arrangör, boende på ett brittiskt hotell (som har importerat allt från öl, chips, Cucci-väskor, mattor och gatstenar), gynnar inte lokalbefolkningen.

VSO tar i sin kampanj sikte på år 2015 för att beskriva sin vision av hur turismen ska gynna lokalbefolkningen snarare än urholka deras ekonomi och kultur. En sådan positiv utveckling gynnar både lokalbefolkningen och höjer också kvaliteten för resenären. Visionen för år 2015 är kortfattat att:

- Lokalt näringsliv har integrerats i turismindustrin. Hotell köper lokalt producerade varor, lokalbefolkningen är mer utbildade och är anställda i hotellens ledning.
- Regeringar i utvecklingsländer har i samarbete med turismindustrin utvecklat tydliga strategier för turismutvecklingen.
- Lokala turisminitiativ kan få statliga krediter.
- Små arrangörer får stöd till att marknadsföra sig själva, både på destinationen och internationellt.
- Miljöstandarder för samtliga hotell har drivits igenom av lokala och nationella myndigheter. Vatten- och avloppssystemen för hotell byggs ut så att de inbegriper lokalsamhället.
- Researrangörer erbjuder en bättre turismprodukt genom att vara knutna till lokala initiativ.
- Turister får större möjligheter att köpa lokalt producerade varor.

Målsättningen med kampanjen World Wise Tourism är att 30 000 resenärer kräver resor som gynnar lokalbefolkningen mer. Den vill också uppmärksamma den brittiska reseindustrin på de människor som blivit mest marginaliserade av turismen. På det sättet vill de skapa debatt och uppmuntra till praktiska handlingar för en mer rättvis turism.

Lokalproducerat till besökarna

Gambia är ett klassiskt exempel på ett utvecklingsland vars turismutveckling inte har kommit lokalbefolkningen till godo. Utländska företag får vinsterna eftersom de äger flygbolagen som flyger resenärerna till Gambia och hotellen de bor på. Samtidigt spenderar turister lite pengar utanför hotellet. Hotellen importerar produkter och de anställda från landet har låga löner. Samhället har också påverkats på ett negativt sätt av turismen. Drogmissbruk, kriminalitet och prostitution har ökat.

Mot denna bakgrund har ett lovande lokalt initiativ tagit fart. En förening skapades med syftet att samla små producenter i Gambia och stärka deras ställning i relation till turismindustrin. Genom att erbjuda gemensam marknadsföring, företagsrådgivning och krediter med hanterbar ränta hoppades de kunna erbjuda turister och researrangörer ett hållbart alternativ eller komplement till den vanliga produkten. Föreningen DEEGOO - som betyder "co-operation and unity" - samlar guider, hantverkare, små hotell och barer, matproducenter och många andra. African Heritage i Gambia, Tourism Concern in The Gambia och i Storbritannien, Voluntary Service Overseas samt regeringen i Gambia har alla deltagit i uppbygganden (se Tourism Concern in the Gambia i adresslistan). (Källa: Trading Places: Tourism as trade)

Vingresegruppen och Fritidsresegruppen

Hos de stora charterbolagen i Sverige finns det ingen uttalad ambition att gynna den lokala ekonomin genom att använda lokalt ägda hotell eller leverantörer. I hög grad ligger det företagets strategi att gynna de egna företagens hotell. Ving marknadsför t.ex. sitt eget hotell Wing Resort Gambia som byggdes redan 1972. Fritidsresor har sitt egen hotellkedja Blue Village, men de har inga hotell i u-länder. Företagen har inga uppgifter om hur stor andel av resans pris som stannar i landet. Inte heller har de en policy om att företrädesvis använda inhemskt ägda företag.

I praktiken anlitas dock inhemskt ägda hotell och t.ex. bussföretag till 99 procent uppger Vingresegruppen. Anledningen är främst att de ger ett bättre pris än utländska hotellkedjor. Undantaget är dock Gambia där 50 procent av deras resenärer bor på det egna Sunwing Resort Gambia. I kontakten och kontrakten med hotellen strävar Ving efter långsiktighet. Två gånger per år har huvudkontoret kontakt med alla hotell för att diskutera klagomål och kvalitetsutveckling. Dessutom finns det personal på plats som ständigt/varje månad har kontakt med hotellet.³ Fritidsresors dotterbolag TEMA-resor informerar sina resenärer om hur de kan göra för att gynna den lokala ekonomin under resans gång genom en broschyr.

Fråga researrangören:

- Har ni uppgifter om hur stor andel av priset som jag betalar för min resa går till underleverantörer som har ägare i landet jag besöker?
- Anlitar ni inhemskt ägda hotell eller utflyktsföretag?
- Erbjuds lokalt producerade drycker, rätter, souvenirer, etc. på hotellen?
- Informerar ni era resenärer om hur man kan gynna den lokala ekonomin?

arbete.

Med tanke på att turismindustrin är arbetsintensiv och är en av världens största arbetsgivare är kravet på rimliga arbetsförhållanden viktigt. Tyvärr har de svenska charterbolagen idag inga krav på att hotell eller andra leverantörer har arbetsförhållanden som följer internationella arbetsorganisationens (ILOs) konventioner.

Löner

Enligt en rapport från ILO hör de anställda inom hotell- och restaurangbranschen i världen till de som har lägst löner (Working Conditions in hotels, restaurants and similar establishments” ILO, Report VI). Risken är därför stor att de också får en ersättning som inte motsvarar minimilön eller en ”levnadslön. För en bartender på Hotell Sheraton i Peru motsvarar till exempel en Coca Cola en månadslön.⁴ I Thailand är det vanligt att anställda har lägre ersättning än den lagstadgade minimilönen, enligt Yrkesinternationalen för hotell- och restauranganställda. Hotelledningarna förklarar att med dricks så motsvarar eller överskrider det minimilönen. Detta är dock inte lagligt, enligt Yrkesinternationalen.

Rätten till en ersättning som tillfredsställer grundläggande behov har människor rätt till enligt såväl ILOs konventioner och den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna. Researrangörerna bör ta ett ansvar för att de anställda har möjlighet till att försörja sina familjer. Risken är annars stor att de tvingas låta sina barn arbeta i stället för att de går till skolan.

Arbetstid

Lagstiftad arbetstid för hotellanställda är i de flesta länder 48 timmar i veckan. I Thailand har de dock en lagstadgad 54-timmars arbetsvecka.⁵ De obekväma arbetstiderna är ett av de stora problemen, enligt Yrkesinternationalen för hotell- och restauranganställda.⁶ Många får arbeta kvällar och nätter och ibland tvingas de anställda sova över på hotellet mot en orimlig kostnad. Detta var också en fråga som ledde till att en särskild ILO-konvention arbetades fram för hotell- och restauranganställda.

Rätt att organisera sig

Trots att de flesta länder har arbetslagstiftning som ska styra arbetstid och andra villkor, innebär det inte att dessa följs. I många länder är fackföreningarna svaga och alla oberoende fackföreningar är förbjudna, t.ex. i Indonesien. Inget tyder på att det skulle vara bättre på de hotell som svenskar bor på.

Barnarbete

Kopplingarna mellan barnarbete och barnprostitution är starka. I en ILO-rapport uppskattar man antalet barnarbetare inom hotell och restaurangindustrin till mellan 13 och 19 miljoner enbart i den formella sektorn.⁷ Arbetet innebär dåliga arbetsförhållanden i kök och disk med tunga lyft och arbete på kvällar och nätter. Arbetet innebär många gånger att de har mycket kontakt med gäster och därmed finns risken att barn lockas in i prostitution. Risken blir större av att ersättningen många gånger bygger på dricks eller kommission vilket gör att barnen måste locka och serva gästerna. Den dåliga ersättningen bidrar också till att barnen tvingas eller lockas till att prostituera sig.

Fråga researrangören:

- Har ni en uppförandekod?
- Respekteras rättigheterna i arbetslivet i företagets verksamhet?
- Kontrolleras det av en oberoende part?

Tvångsarbete

Organiserad handel med kvinnor för arbete i bordeller förekommer.⁸ Ungdomar och barn från landsbygden luras, tvingas eller köps för ett tillbringa ett liv i isolation i storstäder. Dessa bordeller besöks naturligtvis inte bara av utländska turister, utan huvuddelen av gästerna kommer från det egna landet.

Tyvär är omfattande prostitution något som i många länder kan kopplas till turismen. Det finns rapporter om att Vings reseledare uppmuntrar resenärer att köpa sex.⁹ Antalet svenska charterturister till det land som är mest känt för sexturister har ökat från 4 000 till 44 000 på tio år. I detta land ägs flera sexbarer av skandinaver.

Uppförandekoder

Under de senaste åren har det utvecklats instrument för hur ett företag kan ta ett socialt ansvar. Vissa företag har accepterat att de har ett ansvar för under vilka förhållanden deras varor produceras. De fyra största klädbutikkedjorna i Sverige, dvs Hennes & Mauritz, Kapp Ahl, Lindex och Indiska har alla antagit uppförandekoder (Codes of Conduct) som markerar vilka krav de ställer på sina leverantörer och vid sina fabriker. Fair trade center och andra enskilda organisationer har ställt upp krav på vad en uppförandekod bör innehålla:

- att arbetarna får levnadslön, som de kan försörja sig och sin närmaste familj på,
- att de har rätt att organisera sig,
- ingen diskriminering på grund av kön, religion eller ras förekommer,
- att inget barnarbete förekommer,
- att inget slav- eller tvångsarbete förekommer,
- att arbetarna har riktiga anställningar och anställningstrygghet,
- en säker och hälsosam arbetsmiljö erbjuds och att
- en oberoende kontroll av att uppförandekoden följs

En mer utförlig beskrivning av uppförandekoder och om kontrollen av dem finns i rapporten "Uppförandekoder och oberoende kontroll" som tagits fram av Kampanjen Rena kläder och Fair trade center.

SocialAccountability 8000

Standarden SocialAccountability 8000 har initierats av organisationen Council on Economic Priorities i USA. Systemet liknar andra standarder som till exempel ISO14 001 som gäller företags miljöpåverkan. SA8000 utgår från förklaringen om de mänskliga rättigheterna, barnkonventionen och internationella arbetsorganisationens (ILOs) konventioner om rättigheter i arbetslivet. Syftet är att företag efter internt arbete ska kunna anlita en utomstående part för att göra inspektioner på plats. SGS Sweden har blivit ackrediterade för att utföra SA 8000 revisioner. Green Globe, som är en miljöstandard för reseföretag och hotell, beskrivs på sid 13.

Enskilda organisationer kommer att kunna bli ackrediterade till att genomföra kontroller enligt SA 8000. Knutet till SA8000 ska också en klagomålsinstans inrättas där enskilda eller organisationer ska kunna framföra brott mot SA 8000 standarden.

Fritidsresegruppen och Vingresegruppen

Det finns uppgifter om att hotell och kryssningsfartyg som ägs/anlitas av svenska researrangörerna nekar de anställda grundläggande rättigheter i arbetslivet enligt ILOs konventioner.

På de fem hotell som Ving och Fritidsresor använder i Bangkok finns inga fackföreningar. Inga anställda på de hotell som Ving och Fritidsresor/Royal Tours anlitar i thailändska Phuket är fackligt organiserade. Flera hotellanställda på orten har dock varit i kontakt med Yrkesinternationalen för hotell- och restauranganställda (IUL) med anledning av oacceptabla löner och arbetsvillkor. Bland dessa fanns anställda på ett hotell som Ving anlitar. En facklig organisation vid ett hotell lades ner på grund av att de fackligt aktiva hade bestraffats, bland annat genom avskedande.

Vingresors kryssningsrederi Carnival Cruise Line som har fyra fartyg har motsatt sig att besättningen organiserar sig i fackföreningar. Därför accepterar de inga relationer till Internationella Transportarbetarfederationen.¹⁰

Under vintern 1998/99 introducerar Vingresegruppen en Code of Operation, uppger Sam Weihagen på Scandinavian Leisure Group. I länder där tveksamhet kan råda kring tillämpningen av mänskliga rättigheter i ett vidare perspektiv, kommer koden att finnas som appendix till hotellkontrakten.

Kontrakten mellan charterbolagen och hotellen är viktiga. När Thomson introducerade sig på den svenska marknaden uppgav de i en annons att de inspekterade sina hotell och lägenheter på över 450 punkter. Trots att de kontrollerar hur många gånger vattnet i skurhinken byts har de inte reglerat att de anställda har grundläggande rättigheter.

Didrik von Seth från Fritidsresor har uppgett att frågor som barnarbete och arbetsituationen på hotell och hos andra leverantörer diskuteras också inom företaget och att arbetet med dessa frågor kommer att tas upp efter att de har arbetat med barnsexturism.

barnsexturism.

Sexturismen är en mångmiljardindustri och även om de stora svenska researrangörerna inte medvetet uppmuntrar till sexturism tjänar de pengar på det och har ett stor roll att spela för att stoppa barnsexturismen. Varje år påbörjar en miljon barn sin bana som prostituerad.¹¹ Dessa barn får psykiska och fysiska skador, ibland så allvarliga att de avlider. Den största fysiska riskerna för prostituerade är förutom våld är sexuellt överförbara sjukdomar. Redan 1991 hade 21 procent av unga prostituerade kvinnor i Bangkok HIV. I andra områden är det så många som 57 procent. Barn smittas lättare av HIV än äldre människor. Kopplingen till drogmissbruk är också stark och flickor som genomgår abort utsätter sig för väldiga risker. Barn som arbetar i hotell och restauranger är en viktig målgrupp om man ska jobba med förebyggande insatser mot barnsexturism. Kvälls- och nattarbete i nära kontakt med turister är ett riskfyllt jobb. I en rapport till Världskongressen mot kommersiell exploatering av barn i maj 1996 skrev organisationen ECPAT:

”Turistindustrin har kapaciteten att hjälpa till att stoppa handeln med barn på en väldigt kort tid. Turismindustrin är världens största arbetsgivare och har därför representanter i de flesta städer i världen. På alla turistorter är det turismsektorn som står för transporter, logi och annan service som efterfrågas av resenären - också dem som vill utnyttja barn sexuellt. De anställda i sektorn är därför i en unik position att se och rapportera vad som händer och därmed se till att ledningen sätter press på myndigheterna att se till att brott mot barn blir noggrant utredda.”

Uppförandekod mot barnsexturism

”ECPAT Sverige - Barnets rätt mot kommersiell sexuell exploatering” håller på att slutföra arbetet med en uppförandekod mot barnsexturism. Alla researrangörer kan ansluta sig till koden. Arbetet syftar till att resenärerna ska känna sig säkra på att researrangören och deras leverantörer aktivt motarbetar barnprostitution. Hotellen förbinder sig i kontraktet att anmäla misstankar om brott mot barnprostitution och att personalen ska utbildas i hur man ska gå tillväga om de misstänker brott. Researrangören får rätt att upphäva kontraktet.

Vingresegruppen och Fritidsresegruppen

Redan före vintersäsongen 1998 tas Fritidsresors första steg med att följa ECPATs kod mot barnsexturism. Reseledare ska få utbildning av ECPAT, enligt Fritidsresors Didrik von Seth. Resenärerna ska dessutom få skriftlig information. Fritidsresegruppen kommer att i första hand prioritera ett antal länder där problemen är stora och dit de har ett stort antal resenärer. Därefter ska samtliga resmål omfattas. Det kommer också att finnas ett tillägg i avtalen med hotellen där de förbinder sig att hotellen och dess personal inte deltar i verksamhet som innebär att barn utsätts för sexuell exploatering.

Framöver ska hela företagets personal informeras och de anställda som möter gäster på destinationerna genomgå en utbildning. Tanken är, enligt Didrik von Seth, att en oberoende internationell kontroll ska byggas upp inom ett par år och då hoppas man på att fler researrangörer arbetar på samma sätt och att man kan samordna stickprovskontroller på hotellen. Också Fritidsresors ägare, Thomson Travel Group, kommer i framtiden att kontaktas i frågan.

Styrelsen i Researrangörer i Sverige (RIS) har tidigare beslutat om att aktivt arbeta mot barnsexturism och Didrik von Seth hoppas på att de också ställer sig bakom uppförandekoden.

Fråga researrangören:

- Har ni anslutit er till ECPATs uppförandekod mot barnsexturism?

miljö.

Turismens effekter på miljön har på många turistorter lett till att lokalbefolkningen startat miljöorganisationer. Även turister och researrangörer uppmärksammar miljöaspekter i högre utsträckning än tidigare. Både Fritidsresegruppen och i varje fall delar av Vingresegruppen har ett pågående miljöarbete. Vingresors miljöprogram är dock inte offentligt. Ingen av dem har en offentlig miljöredovisning.

Turismens största effekt på miljön är flygresorna. På turistorterna bidrar turismen till exploateringar och en förändring av landskapet. Flygplatser, vägar, hotell, rekreativsanläggningar, osv byggs. Vattenanvändningen ökar liksom mängden avfall samt luft- och vattenföroreningar. Naturen och den biologiska mångfalden påverkas negativt. Konkurrensen om mark och vatten leder till konflikter med andra traditionella näringar. Det finns mycket som kan göras för att minska miljöeffekterna. Med en kontrollväl planerad turism kan man undvika att en ort överges av turister och researrangörer.

Sverige har sedan i början av 1900-talet haft en strandlagstiftning som har syftat till att ge allmänheten tillgång till stränderna och sedan 1994 har syftet med lagen också utvidgats till att också innebära ett skydd för djur och växtliv. Samtidigt använder sig reseföretag och vi solresenärer oss av bristen på skydd av strandområdena i andra länder. Vi kräver närhet till stränder och accepterar att sola i för lokal befolkningen stängda strandklubbar.

Exempel - Koh Samui¹³

Både Fritidsresegruppen och Vingresegruppen har resor till Koh Samui. Ön Koh Samui i Thailand har på 15 år haft en explosionsartad turisttillväxt. 1976 byggdes de första strandanläggningarna på ön i form av en rad med hyddor. Då besöktes ön endast av några luffare som med hjälp av fiskebåtar tog sig till ön. 1987 kom hela 250 000 turister för att njuta av det klara vattnet, de vackra stränderna, korallreven och det marina livet. Nu beräknas närmare en miljon turister besöka ön årligen.

Tillväxten skyndades på av regelbunden färjetrafik, flyglinjer, ett förbättrat väg nät och byggandet av mer än 220 hotell och bungalows längs med stränderna. Dessutom hade barer, restauranger, biluthyrningsfirmor och annat som tillhör turistorter tillkommit. Koh Samui har marknadsförts av både stora researrangörer och den thailändska turistmyndigheten. Utländska intressenter stod bakom de investeringar som gjordes. Mycket litet av förändringarna kom lokalbefolkningen tillgodo.

Kusten, och korallreven i synnerhet, har blivit utsatta. Nöjesbåtar förorenar och ankrar vid de känsliga reven. Dykning och souvenirjakt har lett till påtaglig förstörelse. Till detta kommer bristen på vatten- och avloppsrening. Ön hade 1989 dessutom inte möjlighet att hantera mer än 25 procent av den totala mängden avfall och resten brändes eller dumpades i havet. Vattenbristen började bli påtaglig. Sedan dess har miljögrupper startats och myndigheter har antagit åtgärdsplaner. Men den snabba utvecklingen har gett irreversibla konsekvenser i kustområdet. Den här okontrollerade utvecklingen är inte unik för Koh Samui. Det tragiska är att den orörda naturen är basen för turistnäringen. Hela tiden finner man nya "oupptäckta" platser.

Miljömärkning av resor och reseföretag

Den Svenska ekoturismföreningen startade 1996 och arbetar med ett system för att

miljömärka resor. I första hand arbetar de med att kunna märka resor i Sverige, men har ambitionen att även märka resor till utlandet.

Miljöarbete sker också i internationella samarbetsorganisationer. World Tourism Organisation, Världsturistrådet (WTTC) och Earth Council har utformat en Agenda 21 for Travel and Tourism som pekar ut tio prioriterade områden, nämligen avfallsminimering, återanvändning och återvinning, energieffektivitet och -sparåtgärder, färskvattenhantering, avloppshantering, miljöfarliga ämnen, transporter, fysisk planering, medvetenhet hos personal, resenärer och lokalsamhälle och samarbete för hållbar utveckling. Green Globe är ett initiativ av dessa organisationer som bygger på Agenda 21 och miljöstandarden ISO 14 001. Turistdestinationer, reseföretag och hotell kan delta i ett s.k. Green Globe-program. Utöver det kan företag bli Green Globe-certifierade. Det innebär att de låter sig bli kontrollerade av en utomstående part och om de blir godkända enligt kriterierna kan de bli Green Globe-certifierade. I Sverige har företaget SGS blivit accepterade att utföra kontroller som kan leda till en Green Globe-certifiering. Under våren 1998 utförs en pilotstudie på hotellindustrin på Jamaica.

Det som beskrivs ovan är frivilliga åtgärder för företagen. Men regelverken som styr turistindustrin måste skärpas och tillämpas i turistländerna. En långsiktig planering och kanalisering av turismen är nödvändig. Vissa reseföretag har redan förstått att det också ligger i deras intresse att myndigheterna skärpa reglerna på turistorterna eftersom brist på vatten, brister i avloppshantering eller förstörda korallrev snabbt påverkar deras egen verksamhet.

Vingresegruppen och Fritidsresegruppen

Vingresegruppen har inget offentligt miljöprogram. Fritidsresegruppens miljöpolicy beskriver i korthet att de nyttjar flyg, hotell, m.m. optimalt genom att huvudparten av resorna går till etablerade resmål som redan har infrastruktur. Energi- och vattenutnyttjande samt avfallshantering kan därmed skötas på ett effektivt sätt. Företaget ställer miljökrav på underleverantörer och prioriterar hotell som aktivt arbetar med miljöanpassning, de utbildar personal och informerar gäster, de väljer flygbolag med moderna flygplan som har låga utsläppsvärden och bullernivåer samt låg bränsleförbrukning. För administrationen prioriterar de bl a lokala leverantörer, för att därmed minimera transportsträckan.

I handlingsplanen för 96/97 ingår att förankra miljöpolicy, utse miljöansvariga, utbilda ledningen och annan personal. De ska göra en miljöinventering, en åtgärdsplan, sätta upp kortsiktiga och långsiktiga mål och kontinuerligt följa upp arbetet. Dessutom ska de standardisera personalutbildningen, underleverantörskrav och göra en utvärdering av miljöarbetet. För varje resa med Fritidsresor till Medelhavet går sex kronor till WWF:s projekt Medelhavet. Köper man en s.k. strövtägsresa hos TEMA resor går "en slant" till Världsnaturfonden.

Fråga researrangören:

- Har ni ett systematiskt miljöarbete?

demokrati.

Ansvaret ligger i hög grad hos gästlandet att låta lokalbefolkningen ha inflytande och kontroll över turismutvecklingen. Samtidigt bör såväl researrangörer som resenärer respektera den lokala opinionen.

Respekt för mänskliga rättigheter

Åker man till diktaturer finns det en stor risk att man gynnar dessa regimer. Själva turismutvecklingen kan också ha inneburit övergrepp av olika slag. Burma/Myanmar är ett sådant exempel. FN:s kommissionär för de mänskliga rättigheterna rapporterade om tvångsarbete i landet för att bygga infrastruktur inför landets turismsatsning 1996. En turistbojkott har utlysts av oppositionen.¹⁴ Amnesty uppmanar resenärer att lära sig om situationen i länderna dit man reser. Man kan nämligen utsätta människor för risker om man till exempel börjar diskutera politik på offentlig plats.

Lokal kontroll

Även i demokratiska länder är ofta utvecklingen av turismen dåligt förankrad. Det finns många förklaringar. Turismen är en komplex produkt och har många aktörer. Turisterna själva påverkar till exempel omgivningen utan att nödvändigtvis vara medvetna om det. Turisterna har till exempel pengar i överflöd jämfört med lokalbefolkning och efterfrågan påverkar priser och produktion på olika sätt som inte alltid är förutsägbart. Marknadsföring och information är centrala instrument när det gäller vilka turister som kommer och hur de betar sig.

Utvecklingen kan gå väldigt snabbt. Initiativet till hotell och andra turistprojekt kommer många gånger från utlandet med starka finansärer bakom sig. På Jamaica fick lokalbefolkningen erbjudande om lån för att bygga hotell med mycket höga räntor, medan utländska investerare fick mycket förmånliga lånevillkor hos internationella finansärer för stora hotell.¹⁵ Dessa stora projekt genomfördes sedan så snabbt att det ledde till en överkapacitet. Överkapaciteten gjorde det mycket svårt för lokalbefolkningen att starta egen hotellverksamhet. Här är den finansiella sektorn, givarorganisationer och -myndigheter nyckelaktörer. Också viljan hos de lokala myndigheterna samt lämplig lagstiftningen kan bidra till att styra utvecklingen.

En viktig insats i framtiden är kompetensutveckling hos samtliga aktörer, inte minst hos lokala myndigheter och grupper, för att öka deltagandet i besluten kring turismutvecklingen.

Respekt för lokal opinion

Givarorganisationer, så som Världsbanken och Internationella valutafonden, och biståndsorgan måste vara lyhörda och kräva demokratisk förankring. Turisten och researrangören har också ett ansvar för att reagera på lokala opinioner. Inte minst i samband med en introduktion av ett resmål borde researrangörerna undersöka och respektera den lokala opinionen. Sedan borde finnas en kontinuerlig kontakt mellan researrangörer och grupper som arbetar med miljö och sociala frågor på orten.

Stärk den lokala demokratin

Metoder för att involvera befolkningen i lokala beslutsprocesser är också underutvecklade. Efter Rio-konferensen om miljö och utveckling 1992 påbörjades arbete i tusentals kommuner med en Lokal Agenda 21 som syftade till att stärka den lokala demokratin och inflytandet över den framtida utvecklingen. Genom planeringsprocesser

finns en än så länge outvecklad potential till att göra turismutvecklingen mer hållbar och demokratiskt förankrad. Relevanta aktörer bör vara delaktiga i planeringen och bidra med sin kunskap, med sina visioner (bra och dåliga) samt redovisa sina intressen. I Sverige har bl a Nordplan utarbetat en metod för hur lokalbefolkningen kan driva och kontrollera turismutvecklingen på orten. I Härjedalen har man lokalt försökt hantera konflikter mellan rennäringen, skoteråkande och skidturism.

Our holidays - their homes

I Storbritannien har organisationen Tourism Concern en kampanj som kallas för "Our holidays - their homes". Kampanjen syftar till att göra resenärerna medvetna om de problem turismen medför för lokalbefolkningarna och sprida information om turism som är ansvarsfull. Tourism Concern uppmärksammar situationen i Burma/Myanmar samt ursprungsbefolkning i östra Afrika. De har aktioner kring brott som skett mot människor som har protesterat mot turismutvecklingen.

Vingresegruppen och Fritidsresegruppen

Vare sig Ving- eller Fritidsresegruppen har någon policy eller kontinuerlig kontakt med organisationer vid destinationerna, trots att personal är på plats under resorna. I vissa fall är till och med personal stationerade på orten. Att undersöka opinionen på orten i samband med att man introducerar ett nytt rese-mål borde vara ett minimum av engagemang. Att utarbeta konsekvensbeskrivningar i samarbete tillsammans med ett lokala aktörer skulle kunna vara ett sätt att fördjupa kontakten och bidra till en demokratisk utveckling.

Fråga researrangören

- Har ni kontakt med lokala organisationer, t.ex. utvecklingsorganisationer, lokala myndigheter, miljögrupper, kvinnogrupper eller liknande?
- Finns det en opposition mot turismen på orten?

kultur.

Charterföretagen har inga dokumenterade principer för hur resenärerna ska kunna visa respekt för kulturen eller åtgärder för att få en bättre och mer naturlig kontakt mellan resenärer och lokalbefolkningen.

Kultur- och naturresor

Vingspecial respektive TEMA-resor är inriktade på kultur- och naturturism. Dessa resenärer borde få en större förståelse för det land de reser till, än andra charterturister. Litteratur skickas i en del fall ut eller rekommenderas före resan. Charterföretagen ordnar också utflykter till kulturellt och ekologiskt känsliga områden från renodlade badorter eller kryssningsfartyg. Dessa utflykter bör ges extra uppmärksamhet eftersom dessa resenärer inte fått den information som specialresenärerna har.

Specialresorna syftar till en kontakt med främmande kultur och unik, känslig natur. Därför är utformningen av dessa resor är speciella eftersom vissa delar av befolkningen kanske får en första kontakt med utländska besökare. Dessutom bör man ha i åtanke att dessa resor kan vara en början till en dramatisk turismutveckling. Turismutvecklingen i Goa eller i Nepal började med besök av vandrare eller flygluffare, men följdes sedan av allt större antal turister på jakt efter det ursprungliga och oförstörda.

I indiska Goa har lokalbefolkningen reagerat starkt på turismen. Området är känt för hippieturism sedan 1960-talet. Sedan dess har hotellkomplex byggts längs med kusten av multinationella hotellkedjor. Kritiken från lokalbefolkningen är mångfacetterad. Bland annat reagerar man på klädsel och nakenheten på stränderna som är främmande i ett indisk miljö. Förekomsten av droger och lockelserna för ungdomarna är ytterligare ett problem. Satsningen på lyxturism missgynnar lokalbefolkningen som relativt ofta har små enkla hotell för lågbudget turister.

Ursprungsbefolkningar

Kontakten med ursprungsbefolkningar bör hanteras med försiktighet. Vissa platser bör kanske överhuvudtaget inte besökas. I varje fall bör man söka samarbete med företag eller guider som tillhör själva ursprungsbefolkningen/stammen. Det kan ge en indikation på att:

- de är integrerade i samhället och därför inte är så känsliga för kontakten med turister,
- det är sannolikt att deras ekonomi stöds snarare än förstörs av turismen
- kontakten med människorna sker med respekt,
- deras kultur beskrivs på ett genuint sätt.

Vingresegruppen och Fritidsresegruppen

Ving special har en gräns för minsta antal deltagare som ligger på 20 personer, TEMA resor har motsvarande minimigräns på 24 deltagare för rundresor och 18 deltagare för s.k. strövtägsresor (till nationalparker). LÄS och RES samt Äventyrsresor har tvärtom gränser för maximalt antal deltagare på ca 15 deltagare för att möjliggöra en mer naturlig kontakt med människor.

Fråga researrangören:

- Utbildar ni resenärer genom att arrangera seminarier, ge förberedelse-litteratur?
- Informerar ni om hur man ska bete sig i relation till lokalbefolkningen? Det kan gälla fotografering, klädsel, fysisk kontakt, undvika vissa områden, kraftigt markera motstånd mot att köpa sexuella tjänster av lokalbefolkningen, gåvor, drinks, etc.
- Anlitar ni inhemska reseledare och guider?
- Anlitar ni en guide som tillhör befolkningen om man ska besöka ett folk med begränsad kontakt med omvärlden?

samarbete.

Det finns en hel del initiativ på mellanstatlig nivå. Dels inom ramen för den till FN knutna World Tourism Organisation (WTO) och dels i uppföljningen av FNs konferens om miljö och utveckling som hölls 1992.

Global Code of Ethics for Tourism

I mars 1997 förband sig 77 stater att formulera en Global Code of Ethics for Tourism inom World Tourism Organisation. Den etiska koden kommer troligen att innefatta turismens påverkan på ekonomin, den sociala situationen och miljön. Tanken är att den etiska koden ska bli ett instrument som ska kunna användas av stater och lokala myndigheter, företag, enskilda resenärer samt lokalsamhällen. En oberoende organisation ska upprättas, som tillsammans med icke-statliga organisationer ska kontrollera att koden följs.

Aktionsplan för hållbar turism

Som en del av uppföljningen av Agenda 21 håller världens länder inom ramen för FNs kommission för hållbar utveckling nu på med att formulera en aktionsplan för hållbar turism. Aktionsplanen ska vara färdig 1999. Enligt beslut ska aktionsplanen innehålla rekommendationer för att utveckla nationella policybeslut, ekonomiska styrmedel, lagstiftning och utbildning. Dessutom kommer man särskilt att uppmärksamma problemet med minskad biologisk mångfald och känsliga ekosystem som korallrev, bergs- och kustområden samt våtmarker.

Definition av Fair Trade

University of North London och Tourism Concern arbetar för att finna definitioner för vad som är en rättvis turism. Man kan ställa följande krav på rättvis turism:

- hotell- och restauranganställda har rättigheter enligt ILOs konventioner och rekommendationer.
- större del av respriset ska stanna i turistlandet.
- turismutvecklingen ska vara förankrad hos lokalbefolkningen.
- företagen ska i avtalen med hotellen motarbeta sexuell exploatering av barn.
- företagen ska ha en offentlig miljöpolicy och -redovisning.
- resenärerna ska informeras om hur de kan agera för att stärka ekonomin och minimera negativ social och ekologisk påverkan

viktiga aktörer.

Många är ansvariga för om turismen är positiv eller negativ för landet:

Konsumenten - står för pengarna och har stora möjligheter att ställa krav på researrangören och hotellen och under vistelsen agera på ett sätt som stödjer lokal ekonomi och kultur.

Researrangören - formar utbudet genom marknadsföringen, informerar gästerna, väljer destinationer, hotell och anställda. De beslutar om arbetsvillkor för anställda, krav på underleverantörer, utbildar av personal och visar respekt för lokal opinion och regleringar.

Lokalsamhällen - finner former för hur det lokala näringslivet, de sysselsatta i turismindustrin, kulturen och miljön kan gynnas av den existerande turismen. Bör ha kontroll över turismutvecklingen. Försöker uppmärksamma de negativa effekterna av turismen nationellt och internationellt.

Turistländerna - skapar regelverk som borde hålla minst samma nivå som turisternas ursprungsländer när det gäller miljö, arbetsförhållanden, planering, o.s.v. De ska dessutom se till att lagstiftningen följs. Regeringarna ska dessutom skapa förutsättningar för en högkvalitativ och hållbar turistprodukt under lokal kontroll.

Stater - kan i mellanstatligt samarbete ge utvecklingsländer förutsättningarna till att behålla de inkomster som turismen genererar. Effekterna av internationella överenskommelser, som t ex tjänstehandelsavtalet (GATS) måste studeras. Givarorganisationer och -länder kan stödja utbildning för personal inom turismsektorns alla delar samt initiativ som syftar till ökad demokratiskt inflytande över utvecklingen på orten. De bör se över tidigare stöd till turismen och dess effekter på ekonomi, miljö, kultur och den sociala situationen.

Ideella organisationer - samarbetar internationellt för att sprida erfarenheter av turismens positiva och negativa sidor. Kommer behövas på ett lokalt plan för att ge stöd åt demokratiska processer, konsekvensbedömningar och strategier för en hållbar turism.

sammanfattning.

Ekonomi - Turismen kan ge utvecklingsländer möjligheten att minska beroendet av andra exportvaror och generera utländsk valuta, *men* tyvärr "läcker" en stor andel av valutan ut igen genom de utlandsägda hotell, transportföretag, utländsk personal och importerade varor. *Av valutainflödet vid en charterresa till Gambia beräknas läckaget vara hela 75 procent när både flygbolag och hotell hade utländska ägare, och 55 procent om hotellet är lokalt ägt (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific).*

Arbete - Turismen kan skapa sysselsättning på turistorterna, *men* arbetena är till stor del okvalificerade, lågavlönade och arbetsförhållandena är sådana att de strider mot konventioner och nationella lagar som reglerar anställdas rättigheter. Enligt en ILO rapport från 1995 arbetar mellan 13 och 19 miljoner barn under 18 år inom hotell- och turismsektorn, då är inte arbetare inom den informella ekonomin inräknade. *I Acapulco, Mexiko, får barn mellan 7 och 12 år som lockar in kunder till barer ingen lön, utan får en kommission för gästens drink. På Filippinerna får servitriser och receptionister kommission på antal sålda drinkar plus drinks. Dessa 14-15-åringar arbetar från ungefär 7 på kvällen till 4 på morgonen. Flera hade ingen ledig dag i veckan. (ILO-rapport av Maggie Black)*

Social situation - Utbildningsnivån och det lokala näringslivet kan gynnas av turismutvecklingen, *men* den kan också generera social obalans, skapa konflikter och vara basen för omfattande prostitution och barnprostitution. *När Thailand lanserades som turistland 1975 fanns det 400 000 prostituerade. År 1994 hade antalet turister stigit från 1,2 miljoner till 6,1 miljoner - och antalet prostituerade till 2 miljoner. ("Att köpa ett barn")*

Miljö - Turismen kan hjälpa till att bevara naturmiljöer och uppmuntra till ett bättre miljöarbete, *men* idag bidrar turismen till minskad biologisk mångfald, växthuseffekten, utsläpp av miljöstörande ämnen och konkurrerar om naturresurser på ett ohållbart sätt. *På Barbados, som har ett av världens säkraste och renaste vattentillflöden, håller vattnet på att ta slut på grund av mängden turister och underhållet av golfbanor som kräver enorma mängder vatten. ("Trading places", Tourism Concern)*

Demokrati - Turismen kan stärka den demokratiska utvecklingen genom att bidra till utvidgat internationellt nätverk och ökad språkkunnighet, *men* befolkningen har ofta små eller inga möjligheter att kontrollera turismutvecklingen och dess konsekvenser. *Inför Burma's Year of Tourism 1996 lät Burmas regering tvångsarbetare uppföra infrastrukturen. 5 200 personer fick två veckor på sig att flytta från staden Pagan för att ge plats åt turisterna. Detta har resulterat i en internationell kampanj för turistbojkott av Burma. (Alternativ Guide to Burma)*

Kultur - Turismen kan uppmärksamma och stärka en kulturell identitet, *men* kulturen kan också bli så exploaterad att den förlorar sitt ursprungliga värde för lokalbefolkningen. *På Bali, Indonesien, har långa religiösa ceremonier blivit förkortade, plats och datum har förflyttats för att passa turisternas smak och tidsramar. (Tourism Concern)*

Fair Trade Center vill se att turismen inte bara begränsar sin negativa påverkan. Den måste också på sikt visa att den kan bidra till en hållbar utveckling. Vi uppmuntrar alla konsumenterna och resenärerna, att ställa krav på researrangörerna.

litteratur.

- "Burma - the alternative guide", Burma Action Group, London, 1996.
- "Foreign exploits: Transnationals and tourism", John Madeley, CIIR Briefing, Catholic Institute for International Relations, London.
- "Global Code of Ethics", Annex 3, Document A/12/13, 1997, WTO.
- "In the twilight zone - child workers in the hotel, tourism and catering industry", Maggie Black, International Labour Office, Geneva.
- "International Tourism - identity and change", Marie-Francoise Lanfant, m.fl. International Sociological Association, London, 1995.
- "Manila Declaration on the Social Impact of Tourism", WTO, Manila Philippines on 22 May 1997.
- "Rapport om uppförandekoder och oberoende kontroll", Kampanjen Rena kläder och Fair trade center, 1998, Stockholm.
- "Tourism in South-East Asia", Hitchcock, m.fl. Routhledge, London 1993.
- "Trading Places -
- "Working Conditions in hotels, restaurants and similar establishments" ILO, Report VI.
- "WWF och turismen - miljöanpassad turism och ekoturism", Världsnaturfonden, 1995.
- "World Wise"
- Information Pack "Our holidays, their homes", Tourism Concern; "East Africa", "Social Impact", "The Cruise Ship Industry", "Gambia".

referenser.

1. World Tourism Organisation, 1994.
2. Economic and Social Commission for Asia and Pacific, 1978.
3. Samtliga uppgifter om Vingresegruppen, intervju med Samwei Hagen, chef för kontraktering Uppgifter om Fritidsresegruppen, intervju med Lotta Sand, miljöansvarig.
4. Budin Barbro, Yrkesinternationalen för hotell- och restauranganställda, Rättvist resande, seminarium arrangerat av Fair Trade Center, 1997.
5. Conditions of work in the hotel, catering and tourism sector", ILO, Geneva, Report 2, 1989.
6. Budin, ibid.
7. In the twilight zone - child workers in the hotel, tourism and catering industry.
8. Barnen och Vi, nr 4/96.
9. Den nya svenska sexturismen, Expressen, 1998-01-05.
10. Internationella transportarbetarfederationen, brev 1998-05 27.
11. ECPAT, Tourism and Children in Prostitution, a contribution to the World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children, maj 1996.
12. ibid.
13. Parnwell, Michael, Environmental issues and tourism in Thailand, ur Tourism in South-East Asia, 1994.
14. Burma - the alternative guide, Burma Action Group, 1996.
15. Tapper, Richard, från Fair Trade Centers seminarium den 3 november 1997, Rättvist resande - turism i utvecklingsländer.

adresser.

Fair Trade Center

Malmgårdsvägen 14, nb
116 38 Stockholm
Tel: 08-643 43 64
Fax: 08-642 21 60
E-post: info@fairtradecenter.a.se
Hemsida: www.fairtradecenter.a.se

ECPAT Sverige

Barnets Rätt mot Kommersiell Sexuell
Exploatering
Nybrokajen 7, 3tr
111 48 Stockholm
Tel: 08-61199 34
Fax: 08-611 34 99
E-post: ecpat@swipnet.se
Hemsida: www.torget.se/ecpat

Green Globe

P.O.Box 396, Linton,
Cambridge CB1, 6UL London, U.K.
Tel: (44) 1223 890255
Fax: (44) 1223 890258.
E-post: GREENGLOBE@compuserve.com

Svenska Ekoturismföreningen

Box 39, 830 04 Mörsil
Tel & Fax: 0647-66 00 25
E-mail: info@ekoturismforeningen.a.se
[http://home7.swipnet.se
/~w-73746/index.html](http://home7.swipnet.se/~w-73746/index.html)

Tourism Concern

Stapleton House, 277-281 Holloway Road,
London N7 8HN, U.K.
Tel: +44 (0)171753 3330
Fax: +44(0)171 753 3331
E-mail: tourconcern@gn.apc.org
Hemsida: www.gn.apc.org/tourismconcern

Tourism Concern in The Gambia

Att. Adama Bah
Bungalow Beach Hotel, POBox 2637,
Serrekunda, The Gambia,
Fax: 465180
E-post: foroyaa@commit.gm

Voluntary Service Overseas (VSO)

Dan Rees, VSO's Advocacy Programme Manager
317 Putney Bridge Road, London SW15 2 PN, UK,
Tel: +44-(0)181-7802266
Fax: +44 (0)181-78013226
Hemsida: www.oneworld.org/vso/

Världsnaturfonden WWF

Ulriksdals Slott
170 71 Solna
Tel: 08-624 74 00

World Tourism Organisation

Att. Henryk Handszuh,
Quality of Tourism Development
Capitan Haya 42, 280 20 Madrid
Tel: +32 1 567 81 00
Fax: +32 1 561 37 33

Fritidsresegruppen

S. Mälarstrand 27
117 85 Stockholm
Tel: 08-720 72 00

Vingresegruppen

Scandinavian Leisure Group AB,
Sveav. 25-27, 105 20 Stockholm
Tel: 08-796 68 00, Fax: 08-14 93 73.

Besök Ekoturismföreningens hemsida:
<http://home7.swipnet.se/~w-73746/index.html>

Allt fler utvecklingsländer ser turismen som ett alternativ till andra exportprodukter. Tyvärr är dagens turism långt ifrån hållbar från ett ekonomiskt, socialt eller ekologiskt perspektiv.

På olika håll i världen, både lokalt och internationellt, har initiativ tagits för att göra turismen mer rättvis och ekologiskt hållbar. Rapporten tar upp exempel på sådant arbete.

Resenären själv kan med hjälp av sina pengar skynda på researrangörerna att ta ett större ansvar och kan genom sitt beteende gynna lokalbefolkningen. Rapporten presenterar en enkel checklista för den rättvisa resenären.

FAIR TRADE CENTER
Malmgårdsv 14
116 38 Stockholm
tel: 08-643 43 64
fax: 08-642 21 60
e-post: info@fairtradecenter.a.se
hemsida: www.fairtradecenter.a.se